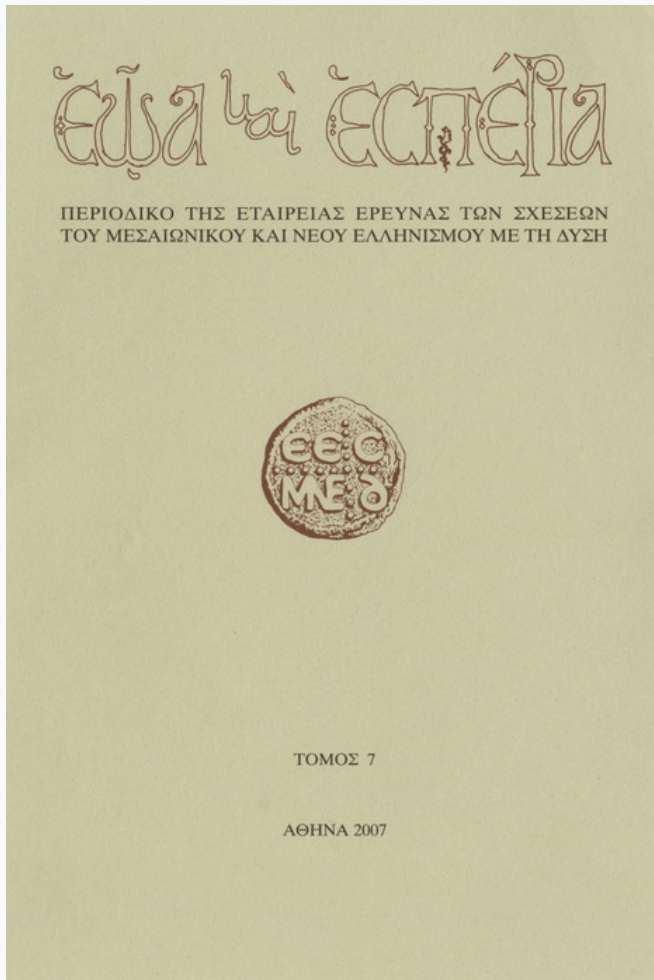

Εοα και Esperia

Vol 7 (2007)

**ΤΑ ΠΛΑΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΣΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ
ΧΡΟΝΟΥΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ:
Κριτήρια πλαστότητας, στόχοι και τεχνικές**

ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ

doi: [10.12681/eoaesperia.7](https://doi.org/10.12681/eoaesperia.7)

To cite this article:

ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ Μ. (2007). ΤΑ ΠΛΑΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΣΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ: Κριτήρια πλαστότητας, στόχοι και τεχνικές. *Εοα Kai Esperia*, 7, 25-45.
<https://doi.org/10.12681/eoaesperia.7>

**ΤΑ ΠΛΑΣΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΣΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ
ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ**
Κριτήρια πλαστότητας, στόχοι και τεχνικές*

Έχει πολὺ εὐστοχα εἰπωθῆ ὅτι ἡ Διπλωματικὴ ἐπιστῆμη, πού ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴν κριτικὴ μελέτη τῶν ἐγγράφων ὡς ἱστορικῶν πηγῶν, ὀφείλει τὴ γένεσή της στὴν προσπάθεια διάκρισης τῶν γνήσιων ἐγγράφων ἀπὸ τὰ πλαστά. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἡ προσπάθεια αὐτὴ χρονολογεῖται στὸν 17ο αἰῶνα, ὅταν στὴ Γερμανία καὶ στὴ Γαλλία ἄρχισαν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κριτικὴ ἐξέταση τῶν ἐγγράφων καὶ διαπίστωσαν τὴν ἀνάγκη διατύπωσης συγκεκριμένων κανόνων καὶ κριτηρίων ἀξιολόγησης καὶ γνησιότητας. Στὴ Γαλλία, ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐνασχόληση αὐτὴν ἔδωσαν οἱ ἀγῶνες τῶν βασιλέων ἐναντίον τῶν διεκδικήσεων τῶν εὐγενῶν καὶ ἡ ἀναζήτησις ἀπὸ τοὺς εὐγενεῖς τεκμηρίων παλαιότητος τῆς εὐγένειάς τους. Στὴ Γερμανία, οἱ ἀντιδικίαι σὲ ζητήματα δημοσίου δικαίου. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις οἱ προσπάθειαι τῶν ἀντιπάλων νὰ ἀποδείξουν ἀμοιβαῖα τὴν πλαστότητα τῶν προσκομιζόμενων ἀποδεικτικῶν στοιχείων ὀδήγησε στὴ διαμάχη πού ὀνομάστηκε *bella diplomatica*.

Στὴ συστηματικὴ ἔρευνα γιὰ τὴ μελέτη καὶ ἀξιολόγησι τῶν ἐγγράφων σημαντικὴ ὑπῆρξε ἡ συμβολὴ τοῦ ἱησουῖτη μοναχοῦ Daniel von Pirenbroeck, ὁ ὁποῖος, ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν ἔκδοσι τῶν *Acta Sanctorum*¹, ἄρχισε τὸ 1659 ἔρευνα γιὰ τὴ συγκέντρωσι τοῦ σχετικοῦ μὲ τοὺς Βίους τῶν ἁγίων ὑλικοῦ, πού βρισκόταν κυρίως στὰ ἀρχεῖα τῶν δυτικῶν μοναστηριῶν. Ἀλλὰ στὴν πορεία τῆς ἔρευνας διαπίστωσε ὅτι πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ

* Ἡ παροῦσα ἐργασία σὲ σύντομη μορφή ἀνακοινώθηκε στὸ 3ο Σεμινάριο Ἐργασίας μὲ θέμα «Πρωτότυπα, ἴσα, ἀντίγραφα, μεταφρασμένα ἔγγραφα, γνήσια καὶ πλαστά: νέα παραδείγματα», πού ὀργανώθηκε τὸν Μάιο 2004 ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν τῆς Βενετίας, σὲ συνεργασία μὲ τὸ Centre d'Études Byzantines, Néo-helléniques et Sud-Est Européennes τῆς École des Hautes Études en Sciences Sociales τοῦ Παρισιοῦ.

1. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ἐμπνευστῆς καὶ εἰσηγητῆς τῆς ἔκδοσης τῶν *Acta Sanctorum* ὑπῆρξε ὁ J. Bolland. Ἀπὸ αὐτὸν οἱ συνεργάται του καὶ οἱ συνεχιστῆς τοῦ τεράστιου αὐτοῦ ἔργου ὀνομάζονται Bollandistes. Βλ. σχετικὰ HIP. DELEHAYE, L'oeuvre des Bollandistes à travers trois siècles, 1615-1915 [Subsidia Hagiographica No 13 A2], Bruxelles 1969².

έγγραφα ήταν πλαστά και θεώρησε απαραίτητο να εξετάσει συστηματικά το ζήτημα, θέτοντας συγκεκριμένα κριτήρια διάκρισης των πλαστών από τα γνήσια τεκμήρια. Καθώς, όμως, βασίστηκε σε ανεπαρκές υλικό και σε λανθασμένα κριτήρια, κατέληξε σε άκραία συμπεράσματα που άμφισβητούσαν τη γνησιότητα των περισσότερων εγγράφων των μοναστηριακών αρχείων. Το γεγονός θορύβησε τα δυτικά μοναχικά τάγματα και κυρίως τους βενεδικτίνους μοναχούς, γιατί στα αρχεία τους ήταν κατατεθειμένα τα διπλώματα που κατοχύρωναν πολλά περιουσιακά τους στοιχεία και προνόμια. Ίδιαίτερα θιγόταν η μονή του Saint-Denis, που το αρχείο της περιλάμβανε πολύ παλαιά διπλώματα, ήδη της εποχής του Χλοταρίου Β' (Clotaire II, του έτους 625), όπως και της μονής του Saint-Germain, γιατί ο Papenbroeck χαρακτήρισε όλα τα έγγραφα του αρχείου της ως πλαστά.

Τα συμπεράσματα του Papenbroeck ανέλαβε να αντικρούσει πολύ νωρίς, ήδη από το 1675, ο Jean Mabillon, βενεδικτίνος μοναχός, που προερχόταν από τη μονή του Saint-Denis και από το 1667 διηύθυνε τη συγγραφή των *Acta Sanctorum S. Benedicti*. Ο Mabillon, ακολουθώντας αυστηρά επιστημονική μέθοδο, εξέτασε το αρχειακό υλικό πολλών μονών της Γαλλίας, σε συνδυασμό με πληροφορίες από γερμανικά και ιταλικά αρχεία. Αποτέλεσμα της ευρύτατης αυτής έρευνας ήταν η συγγραφή ενός πολύ σημαντικού έργου, που επιγράφεται *De re diplomatica*, όπου καθορίζονται οι βασικοί κανόνες της κριτικής μελέτης των εγγράφων. Το έργο αυτό αποτέλεσε τη βάση της Διπλωματικής επιστήμης, της οποίας ο Mabillon θεωρείται ο ιδρυτής². Η διάκριση επομένως των πλαστών από τα γνήσια έγγραφα (διπλώματα) υπήρξε η άφετηρία της Διπλωματικής ως επιστήμης και παραμένει ένας από τους βασικούς σκοπούς της.

Σύμφωνα με την ως τώρα γενικά αποδεκτή άποψη, πλαστά θεωρούνται τα έγγραφα που ο συντάκτης τους επιχειρεί να παρουσιάσει τεκμήρια που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, που δεν συμφωνούν με τα ιστορικά δεδομένα ούτε με τα διπλωματικά κριτήρια. Η κατασκευή πλαστών τεκμηρίων είναι φαινόμενο διαχρονικό, άπαντα από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή και αναφέρεται σε δημόσιους φορείς, εκκλησιαστικά ιδρύ-

2. Για το όλο ιστορικό της έρευνας περί τη Διπλωματική, για τη διάκριση των πλαστών και τα κριτήρια γνησιότητας των εγγράφων, βλ. αναλυτικά Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινή Διπλωματική. Α. Αυτοκρατορικά έγγραφα, Θεσσαλονίκη [1972²], σ. 57-62 και 261 κέ. (στο έξης: ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινή Διπλωματική), όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Πρβλ. D. VON PAPPENBROECK, Propylaeum antiquarium circa veri et falsi discrimen in vetustis membranarum, στόν 2ο τόμο του μηνός Απριλίου των *Acta Sanctorum*, Bruxelles 1675· J. MABILLON, De re diplomatica libri sex, Paris 1681 (Naples 1789³, σε δύο τόμους).

ματα και ιδιώτες. Στους Μέσους Χρόνους ή χάλκευση έγγραφων ήταν αρκετά διαδεδομένη στη Δυτική Ευρώπη και στο Βυζάντιο, όπως και στις Βαλκανικές χώρες, όπου παρουσιάζει μεγαλύτερη συχνότητα κατά την τουρκοκρατία. Τα πλαστά έγγραφα που χάλκεύτηκαν την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας και υποτίθεται ότι εκδόθηκαν κατά τη βυζαντινή εποχή, καλύπτουν σχεδόν όλα τα διπλωματικά είδη: είναι αυτοκρατορικά, κυρίως χρυσόβουλλοι λόγοι, έγγραφα δημοσίων λειτουργιών ή εκκλησιαστικών προσώπων και ιδιωτικά.

Η κατασκευή πλαστών εγγράφων επιχειρείται πάντοτε για να εξυπηρετήσει συγκεκριμένους στόχους. Ο χρόνος της χάλκευσης και οι στόχοι μπορούν να έντοπιστούν και να προσδιοριστούν από την κριτική μελέτη και τον διπλωματικό και ιστορικό έλεγχο των ίδιων των πλαστών εγγράφων. Στόχοι της χάλκευσης είναι κυρίως ή κατοχύρωση παλαιών προνομίων που έχουν άτονισει ή δεν ισχύουν πιά, ή προσθήκη ανύπαρκτων προνομίων, φορολογικών απαλλαγών και χορηγιών, ή διεκδίκηση άμφισβητούμενων αγαθών, κτημάτων ή εσόδων και ή προσθήκη νέων. Θα εξετάσουμε επιλεκτικά - γιατί το σχετικό υλικό είναι αρκετά εκτεταμένο - μερικές περιπτώσεις πλαστών εγγράφων, από τις πιο χαρακτηριστικές για τη μέθοδο, την τεχνική και τους σκοπούς, σε συνάρτηση πάντα με τον χρόνο της χάλκευσής τους, που έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί συχνά εξηγεί και την αιτία της πλαστογραφίας. Το γεγονός ότι τα γνωστά πλαστά έγγραφα αναφέρονται συνήθως στα μοναστήρια οφείλεται στις συνθήκες παράδοσής τους, γιατί όσα είναι γνωστά διασώθηκαν κυρίως στα αρχεία των μονών. Είναι αυτονόητο, ότι χάλκευμένα έγγραφα κατασκευάστηκαν και για άλλες υποθέσεις και από άλλους φορείς.

Τα πλαστά έγγραφα δεν κατασκευάζονται ποτέ από το μηδέν. Ο πλαστογράφος δεν συντάσσει ποτέ έξ ολοκλήρου ένα έγγραφο. Αντίθετα, για να προσδώσει επίφαση αυθεντικότητας, αντιγράφει με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία ένα ή περισσότερα παλαιότερα γνήσια έγγραφα που το περιεχόμενό τους προσιδιάζει στους σκοπούς του. Έτσι, όρισμένες φορές το πλαστό έχει τη μορφή αντιγράφου, κεκυρωμένου ή φιλολογικού, ή πανομοιότυπου (*copie figurée*). Δεν πρέπει όμως το πλαστό να συγγέται με το γνήσιο αντίγραφο, το οποίο, παρά τα τυχόν λάθη αντιγραφής ή τις παραλείψεις, δεν έχει σκοπό άλλον, άσχετο από το αυθεντικό πρωτότυπό του. Πόσο δύσκολη είναι σε όρισμένες περιπτώσεις ή διάκριση μεταξύ γνήσιου αντιγράφου και πλαστού εγγράφου φαίνεται στην περίπτωση ενός φερόμενου ως χρυσοβούλλου λόγου υπέρ της μονής Χιλανδαρίου, που αποδίδεται στον Άνδρόνικο Β' Παλαιολόγο και χρονολογείται στο έτος 1318, και που η διπλωματική του παράδοση έχει διχάσει τους ειδικούς. Με βάση έξωτερικά στοιχεία, τη γραφή που δεν μοιάζει με τη φροντισμένη γραφή της αυτοκρα-

τορικῆς γραμματείας ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β', τὴ μεγάλη διαφορὰ στὴν ὑπογραφή τοῦ αὐτοκράτορα, καθὼς καὶ τὴ δομὴ τοῦ ἔγγραφου, οἱ παλαιότεροι ἐκδότες καὶ μελετητὲς L. Petit, Fr. Dölger καὶ Ἰ. Καραγιαννόπουλος τὸ θεώρησαν πλαστό. Οἱ νέοι ἐκδότες τῶν ἑλληνικῶν ἔγγράφων τῆς μονῆς Χιλανδαρίου τὸ χαρακτηρίζουν μᾶλλον ὡς πανομοιότυπο τοῦ 14ου αἰώνα («copie figurée plutôt que faux, ou un faux diplomatique»), καὶ τοῦτο γιατί δὲν προσθέτει νέα, ἀμάρτυρα στοιχεῖα ἀλλὰ τὸ περιεχόμενό του ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλα ἔγγραφα³. Ὡστόσο, τὸ περιεχόμενο τῶν ἔγγράφων ὡς μοναδικὸ τεκμήριο γνησιότητας ἢ πλαστότητας δὲν εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀποφασιστικό, ὅταν βέβαια δὲν συνηγοροῦν σ' αὐτὸ καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ὅπως θὰ διαπιστώσουμε παρακάτω ἀπὸ ἄλλες ἀνάλογες περιπτώσεις. Τὸ ζήτημα αὐτὸ ἀπαιτεῖ περαιτέρω διερεύνηση.

Ποιά ὅμως εἶναι τὰ στοιχεῖα, ἐξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ, ποὺ ἀποδεικνύουν τὴν πλαστότητα ἐνὸς ἔγγραφου; Ἐξωτερικὰ γνωρίσματα εἶναι ἡ *γραφικὴ ὕλη*, ἡ μελάνη καὶ κυρίως τὸ χαρτί (π.χ. ἀπὸ τὰ ὕδατογραφήματα τοῦ χαρτιοῦ, ὅταν ὑπάρχουν, μπορεῖ νὰ διαπιστωθῇ ἂν τὸ ἔγγραφο χρονολογεῖται ἀργότερα ἀπὸ τὴ χαλκευμένη χρονολογία του). Εἶναι ἐπίσης ὁ ἀσυνήθης τρόπος προσάρτησης ἢ ἀποτύπωσης τῆς *σφραγίδας* ἢ ἡ παράτυπη χρῆση τῆς (π.χ. προσάρτηση γνήσιας σφραγίδας σὲ πλαστό)⁴ καὶ βέβαια ἡ *γραφὴ*, πού, μὲ ὅση ἐπιδεξιότητα καὶ ἂν τὴ μιμηθῇ ὁ πλαστογράφος, θὰ ἔχει τόσο περισσότερες ἐμφανεῖς διαφορῆς, ὅσο περισσότερο ἀπέχει χρονικὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι συντάχθηκε τὸ ἔγγραφο του. Ἄλλη ἔνδειξη εἶναι ἡ *δομὴ*, ἢ κατὰστροφή τοῦ ἔγγραφου καὶ ἡ *τίτλωση* (*intitulatio*) καὶ

3. Βλ. *Actes de Chilandar*, L. PETIT - B. KORABLEV (ἐκδ.), *Vizantijskij Vremennik (Priloženie I)* 17 (1911), No 35 (ἑπ. Amsterdam 1975)· FR. DÖLGER, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, München 1948, No 50 (στὸ ἐξῆς: DÖLGER, *Schatzkammern*)· ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινὴ Διπλωματικὴ*, σ. 263 καὶ φωτ. 83. Βλ. τὴ διαφορετικὴ ἄποψη σὰ *Actes de Chilandar I. Des origines à 1319* [Archives de l'Athos XX], MIRJANA ŽIVOJINOVIC - VASSILIKI KRAVARI - CHR. GIROS (ἐκδ.), Paris 1998, No 37, σ. 244-246.

4. Πρβλ. τὴν ἀσυνήθιστη περίπτωση χρῆσης γνήσιας σφραγίδας σὲ πλαστό: *Actes de Docheiariou* [Archives de l'Athos XIII], Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (ἐκδ.), Paris 1984, app.V, σ. 330-333 (στὸ ἐξῆς: *Actes de Docheiariou*): ὅπως ἐπισημαίνει ὁ ἐκδότης (σ. 331 κέ.), στὸ πλαστό χρυσόβουλλο τοῦ Ἰωάννη Ε' Παλαιολόγου, μὲ χαλκευμένη χρονολογία 1355, ὁ παραχαράκτης προσέδεσε, πολὺ ἐπιδέξια, τὴ χρυσὴ βούλλα μὲ τὴ μῆνινθο, ποὺ ἀπέσπασε ἀπὸ τὸ γνήσιο ἔγγραφο τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα ποὺ εἶχε ὡς πρότυπο. Πρβλ. καὶ *Actes de Kastamonitou* [Archives de l'Athos IX], Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ (ἐκδ.), Paris 1978, No Iγ, σ. 88 (στὸ ἐξῆς: *Actes de Kastamonitou*), τίς παρατηρήσεις τοῦ ἐκδότη γιὰ πιθανότατα ἀνάλογη χρῆση σφραγίδας σὲ πλαστό ἔγγραφο τοῦ Μανουὴλ Β' Παλαιολόγου. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 34 καὶ σημ. 19, ἄλλον τρόπο παράτυπης χρῆσης σφραγίδας.

ιδιαίτερα στα αυτοκρατορικά χρυσόβουλλα ή διάταξη της καταληκτικής φράσης, που είναι τυπική και συγκεκριμένη. Είναι π.χ. γνωστό, αφότου ό Fr. Dölger τὸ ἐπισήμανε⁵, ὅτι στοὺς χρυσόβουλλους λόγους ὑπάρχει στὸ ἐσχάτο κόλλον ἢ καταληκτικὴ φράση *ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόβλητον ὑπεσημῆνατο κράτος*, ὅπου ἡ λέξις *κράτος* βρίσκεται πάντοτε στὴν ἀρχὴ τοῦ τελευταίου στίχου τοῦ κειμένου, διακριτικὸ γνώρισμα ποὺ στὰ πλαστὰ χρυσόβουλλα δὲν βρίσκεται ποτὲ στὴ σωστὴ θέση. Πολὺ σημαντικό στοιχεῖο εἶναι βέβαια ἡ *ὑπογραφή*: γιὰ τὴν ἐσφαλμένη ἢ κακὴ μίμηση τῆς ὑπογραφῆς αὐτοκράτορα, κρατικοῦ ἢ ἐκκλησιαστικοῦ λειτουργοῦ ὑπάρχει συχνὰ ἡ δυνατότητα ἐλέγχου ἀπὸ διασωθέντα γνήσια ἔγγραφα τῶν ἰδίων προσώπων.

Ἐνδειξὴ πλαστότητας εἶναι ἀκόμη τὰ ὀρθογραφικά, φραστικά καὶ συντακτικά λάθη, ποὺ δὲν εἶναι βέβαια σπάνια σὲ γνήσια ἔγγραφα δημοσίων λειτουργῶν καὶ ἰδιωτικά, ἀλλὰ εἶναι ὅπωςδήποτε ἀπαράδεκτα σὲ ἔγγραφα τῆς αὐτοκρατορικῆς γραμματείας, ὅπως συμβαίνει π.χ. μετὰ τὸ πλαστὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἰωάννη Ε' Παλαιολόγου ὑπὲρ τῆς μονῆς Κασταμονίτου, ποὺ φέρει ὡς χρονολογία τὸ ἔτος 6841 (1333)⁶, ἀλλὰ χαλεψύτηρε τὸν 15ο αἰῶνα. Ἡ περίπτωσή του θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἐκτενέστερα παρακάτω.

Ἄλλο στοιχεῖο εἶναι ἡ λανθασμένη χρῆσις *ὄρων*, *τίτλων* καὶ *θεσμῶν*, ὅπως καὶ *προσωπογραφικά* στοιχεῖα ποὺ δὲν ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα, π.χ. ὀνόματα ἀξιωματῶν ἢ ἐκκλησιαστικῶν προσώπων, ποὺ ἀναφέρονται ὅτι εἶναι παρόντα ἢ ὅτι ἀσκοῦν κάποιο ἀξίωμα ἢ ὅτι ἐνεργοῦν ὀρισμένες πράξεις, ἐνῶ εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸν ὑποτιθέμενο χρόνο τῆς ἐκδοσης ἢ τῶν περιγραφόμενων στὸ πλαστὸ ἔγγραφο ἐνεργειῶν τοὺς εἶχαν ἤδη ἀπὸ καιρὸ πεθάνει. Σχετικὸ παράδειγμα παρέχει πλαστὸ χρυσόβουλλο (σὲ λαβικὴ γλώσσα) τοῦ σέρβου τσάρου Στέφανου Οὐρος (1355-1371), ποὺ δῆθεν ἐκδόθηκε τὸ 1358, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι κατασκευάστηκε στὰ τέλη τοῦ 15ου αἰῶνα ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς τοῦ Χιλανδαρίου καὶ τοῦ Ἁγίου Παύλου, με σκοπὸ νὰ διεκδικήσουν ἀπὸ τὴ Ραγούζα (Dubrovnik) ὑποτιθέμενες παλαιὲς χορηγίες τῆς. Τὰ πλαστὰ στοιχεῖα τοῦ ἐγγράφου εἶναι πολλὰ: διπλωματικὲς ἰδιαιτερότητες, χρονολογικὲς καὶ ἄλλες ἀνακριβείες, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες ἐπισημαίνω τὴ μνεία τοῦ Ἄρσενίου ὡς ἡγουμένου τῆς μονῆς Χιλανδαρίου τὸ 1358, ἐνῶ ὁ Ἄρσενιος (ποὺ ὑπῆρξε πράγματι ἡγούμενος μεταξὺ τῶν ἐτῶν

5. Βλ. FR. DÖLGER, *Byzantinische Diplomatik. Aufsätze zum Urkundenwesen der Byzantiner*, Ettal 1956, σ. 189-203, 372 κέ. Πρὸβλ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινὴ Διπλωματικὴ*, σ. 147, 242, 264, μετὰ τὴ βιβλιογραφία.

6. Βλ. *Actes de Kastamonitou*, No Iβ, σ. 74-84. Βλ. παρακάτω, σ. 33 καὶ σημ. 16.

1336-1345) είχε πεθάνει ήδη το 1348⁷. Η κατασκευή αυτού του πλαστοῦ ἔγγραφου τὸν 15ο αἰώνα μὲ σκοπὸ νὰ διεκδικήσει χορηγίες ἀπὸ τὴ Ραγούζα, πρέπει νὰ συναφθῆ μὲ τὴν κρισιμότητα τῶν καιρῶν (τέλη 15ου αἰώνα), τὴν ἰσχυρὴ τότε πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ θέση τῆς Ραγούζας καὶ τὴν οἰκονομικὴ δυσπραγία τῶν ἀγιορειτικῶν μονῶν μετὰ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση. Εἰδικότερα, ἡ μονὴ Χιλανδαρίου, μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τὴν κατάκτηση τῆς Σερβίας, εἶχε χάσει τὶς παλαιῆς χορηγίες, δωρεές καὶ προνόμια καὶ κυρίως τὴν οἰκονομικὴ στήριξη τοῦ Σερβικοῦ κράτους. Ἡ Ραγούζα εἶχε παραδοσιακὰ στενοὺς δεσμοὺς μὲ τὴ Σερβία καὶ εἶχε ἀναπτύξει μεγάλη ἐμπορικὴ δραστηριότητα μέσα στὰ Βαλκάνια. Τὸ χαλκευμένο ἔγγραφο ἀντανακλᾷ τὴν προσπάθεια τῶν σέρβων μοναχῶν τοῦ Χιλανδαρίου νὰ ἀναζητήσουν κάποια σταθερὴ χορηγία ἀπὸ τὴν ὁμοεθνὴ Ραγούζα, πού χάρεη στὴ σημαντικὴ οἰκονομικὴ τῆς δύναμη, βασισμένη στὸ ναυτικὸ τῆς καὶ στὸ ἐμπόριο, εἶχε διατηρήσει τὴν αὐτονομία τῆς, οὐσιαστικὰ δηλαδὴ τὴν ἐλευθερία τῆς, μὲ τὴν καταβολὴ ἑνὸς ἀρκετὰ ὑψηλοῦ ἐτήσιου φόρου στὴν Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία⁸.

Περίπτωση λανθασμένης χρήσης προσωπικῶν στοιχείων ἀποτελεῖ καὶ τὸ σιγίλιωδες γράμμα τοῦ ἄγνωστου κατὰ τὰ ἄλλα Ἰωσήφ Παγκάλου, ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Πάτμου. Τὸ γράμμα ὑποτίθεται ὅτι χρονολογεῖται στὸ ἔτος 1261 ἀλλὰ ἀναφέρει ὡς «ἐνεργοῦντα» τὸν πανευγενέστατον [Μιχαήλ] Φωκᾶ (πρόκειται γιὰ τὸν στρατοπεδάρχην τοῦ θέματος Θρακησίων καὶ Φιλαδελφείας), πού εἶχε ἤδη πεθάνει τὸ 1253. Τὸ ἔγγραφο χαλκεύτηκε γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὰ δικαιώματα τῆς μονῆς τῶν Σπονδῶν, πού ἀπὸ τὸ 1258 ἀνῆκε στὴν Πατμιακὴ μονή. Τὸ πλαστὸ τοῦ Παγκάλου σώζεται σὲ δύο «ἀντίτυπα» μὲ κάποιες διαφορὲς ἀνάμεσά τους, πού ἀντιπροσωπεύουν δύο ἀπόπειρες τοῦ παραχαράκτη, ὁ ὁποῖος εἶχε ὡς ὑπόδειγμα τέσσερα γνήσια ἔγγραφα τοῦ

-
7. *Stari Srpski Arhiv* (= Ἀρχαῖα Σερβικὰ Ἀρχεῖα), τ. Β', Laktaši 2003, σ. 99-142 (ἐμπειριστικὴ ἀνάλυση τοῦ Djordje Bubalo) (εἰκ. 1). Πρόκειται γιὰ σημαντικὴ σειρά πού ἐκδίδεται μὲ τὴ συνεργασία τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν Βελιγραδίου καὶ Banja Luka καὶ τῶν Ἀρχείων Βελιγραδίου καὶ Valjevo καὶ μὲ συντάκτες διακεκριμένους παλαιογράφους καὶ διπλωματιστὲς ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Rade Mihaljević. Ἡ σειρά περιλαμβάνει τὴ διπλωματικὴ ἔκδοση, μὲ πλούσιο σχολιασμό, ἔγγραφων σέρβων καὶ βοσνίων ἡγεμόνων καὶ τῆς μοναστικῆς κοινότητος Χιλανδαρίου, καθὼς καὶ σχετικὲς μελέτες.
 8. Πὰ τὴν κρίσιμη ἐποχὴ τῶν ὀθωμανικῶν κατακτήσεων καὶ τὴν ἐδραΐωση τῆς αὐτονομίας τῆς Ραγούζας, βλ. Β. ΚΡΕΚΙĆ, *Dubrovnik in the 14th and 15th Centuries: a City between East and West*, Norman 1972. Πρὸβλ. Ρ. SUGAR, *Southeastern Europe under the Ottoman Rule, 1354-1848*, Seattle-London 1977, σ. 168-183. Πὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς Ραγούζας, βλ. JORJO TADIĆ, *Τὸ λιμάνι τῆς Ραγούζας καὶ ὁ στόλος τῆς στὸ 16ο αἰώνα, στό: Ἡ οἰκονομικὴ δομὴ τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν στὰ χρόνια τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας (ΙΣΤ-ΙΘ' αἰ.)*, Ἀθήνα 1979, σ. 411-417.

Ίδιου αρχείου τῶν ἐτῶν 1263-1271. Ἐπομένως, πρέπει νὰ χαλκεύτηκε στὰ τέλη τοῦ 13ου αἰώνα, ἴσως ὁμως καὶ ἀργότερα⁹.

Στοιχεῖο πὺν ἐγείρει ὑποψίες γνησιότητος εἶναι καὶ ἡ ἐσφαλμένη ἀναγραφή *νομισματικῶν* δεδομένων. Ἔτσι π.χ. σὲ πλαστὸ πρόσταγμα τοῦ τσάρου τῆς Σερβίας Στέφανου Δουσάν (1331-1355), πὺν ἀναφέρει ὅτι κατοχυρώνει *πάντα τὰ κτητορικὰ δίκαια* τῆς μονῆς Ἑσφιγμένου, τὰ ὁποῖα εἶχαν παλαιότερα παραχωρηθῆ ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες καὶ εἶχαν πράγματι ἀναγνωρισθῆ ἀπὸ τὸν σέρβο ἡγεμόνα¹⁰, οἱ παραχαράκτες πρόσθεσαν καὶ μιὰ ἐτήσια χορηγία ἀπὸ πεντακόσια *ὑπέρπυρα βενετικά*. Ἄς σημειωθῆ ὅτι ἡ ἐτήσια χορηγία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους πρὸς τὴ μονὴ ἦταν στὶς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα πεντακόσια ὑπέρπυρα (βυζαντινά)· καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι, ὅταν ὁ Δουσάν ἀνανέωσε τὰ δικαιώματα τῆς μονῆς, συμπεριέλαβε καὶ αὐτὴν τὴν ἐτήσια χορηγία. Ἀλλὰ θὰ ἦταν δύσκολο νὰ δεχτοῦμε ὅτι ἡ χορηγία ἀνερχόταν σὲ 500 χρυσὰ βενετικά δουκάτα, γιατί αὐτὸ θὰ σήμαινε διπλασιασμὸ τῆς ὡς τότε ἐτήσιας οἰκονομικῆς βοήθειας, ἀφοῦ ἡ ἀξία τοῦ βενετικοῦ δουκάτου τὸν 14ο αἰώνα ἦταν διπλάσια ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ ὑπέρπυρο. Ἐπομένως, ὁ παραχαράκτης ἀναγράφει λανθασμένα ἢ τὸ ποσόν, παρασυρόμενος ἀπὸ τὴν παλαιότερη βυζαντινὴ χορηγία, ἢ τὸ εἶδος τοῦ νομίσματος, παρασυρόμενος ἀπὸ ἄλλες χορηγίες τοῦ ἴδιου τσάρου πὺν ὀρίζονταν σὲ «βενετικά ὑπέρπυρα»¹¹. Κατὰ τὸν ἐκδότη τοῦ ἀρχείου J. Lefort, τὸ πλαστὸ ἔγγραφο χρονολογεῖται στὸν 15ο αἰώνα καὶ κατασκευάστηκε ἀπὸ τοὺς Ἑσφιγμενίτες, μὲ βάση ἴσως ἓνα χαμένο σήμερα πρότυπο, στὴν προο-

9. Πρόκειται γιὰ δύο «σιγίλλωδη γράμματα» τοῦ Λέοντος Ἑσκαμματισμένου τοῦ 1263, τὴν «παράδοση» τοῦ Μιχαῖλ Βασιλικιώτη τοῦ 1271 καὶ τὸ «πατριαρχικὸν ὑπόμνημα» τοῦ Ἀρσενίου Αὐτορειανοῦ: βλ. *Ἐγγραφα Πάτμον. 2. Δημοσιῶν Λειτουργῶν*, ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ (ἐκδ.), Ἀθήνα 1980, σ. 239-246 (εἰκ. 2).

10. Ἡ ἐπικύρωση ἀπὸ τὸν Στέφανο Δουσάν τῶν προνομίων, πὺν οἱ ἄθωνιζὲς μονὲς καὶ ἄλλες μονάδες εἶχαν ἀποκτήσει ἐπὶ βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἀποτελοῦσε γενικότερη πολιτικὴ τοῦ σέρβου τσάρου, μετὰ τὴν κατάκτηση βυζαντινῶν-ἐλληνικῶν ἐδαφῶν: πρβλ. τὶς μαρτυρημένες ἀνανεώσεις προνομίων ὀρισμένων μονῶν ἀλλὰ καὶ τὸ σχετικὸ ἄρθρο στὸ Ζάκονικ, τὸν Κώδικα τῶν Νόμων τοῦ Στέφανου Δουσάν, πὺν ἀναφέρεται σὲ προνόμια ἐλληνικῶν πόλεων: ΣΤ. ΝΟΒΑΚΟΝΙĆ, *Zakonik Cara Dušana, cara Srpskog, 1349 i 1354*, Beograd 1898, ἄρ. 124· Ν. ΡΑΔΟΙĆ, *Zakonik Cara Stefana Dušana*, Beograd 1953, ἄρ. 124· ΔΙ. ΚΡΣΤΙĆ, *Dushan's Code. The Bistritza Transkript*, Beograd 1994, ἄρ. 119. Πρβλ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΤΣΑ ΜΑΝΙΑΤΗ-ΚΟΚΚΙΝΗ, Προνομαζὲς παραχωρήσεις τοῦ σέρβου αὐτοκράτορα Στέφανου Dušan (1344-1355), στὸ: *Βυζάντιο καὶ Σερβία κατὰ τὸν 14' αἰώνα* [Διεθνή Συμπόσια 3], Ἀθήνα 1996, σ. 299-329, κυρίως σ. 304· ΜΑΡΙΑ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Τὸ Ζάκονικ τοῦ Στέφανου Δουσάν. Ἐκφραση τῆς κοινωνίας καὶ τῆς οἰκονομίας τῆς Σερβίας τὸν 14ο αἰ.*, *Βυζαντινά* 21 (2000) 287-312, κυρίως σ. 306 καὶ σημ. 57.

11. Βλ. π.χ. *Stari Srpski Arhiv*, τ. Α', Laktaši 2002, σ. 69-78: χρυσοβούλλο τοῦ Στέφανου Δουσάν τοῦ ἔτους 1348, μὲ τὸ ὁποῖο παρέχει ἐτήσια χορηγία 100 «βενετικῶν ὑπερπύρων» (σ. 73, στ.

πάθεια να διεκδικήσουν με τὸ κύρος τοῦ μεγάλου τσάρου Στέφανου Δουσάν ἀνάλογη χορηγία ἀπὸ τοὺς τότε σέρβους ἡγεμόνες¹². Ἐάν αὐτὸς ἦταν ὁ στόχος, τότε ἡ χάλκευση θὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῆ πρὶν ἀπὸ τὸ 1459, δηλαδή πρὶν ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ τελευταίου σέρβου ἡγεμόνα, τοῦ δεσπότη τοῦ Σμέντερεβο¹³.

Ἐνάλογη λανθασμένη ἀναφορὰ νομισματικῶν δεδομένων ἀνιχνεύεται καὶ σὲ πλαστὸ ἔγγραφο τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Δοχειαρίου. Τὸ ἔγγραφο, ποὺ ὑποτίθεται ὅτι ἐκδόθηκε τὸ 1195 ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα χάλκευτηκε τὸν 17ο αἰώνα, ἀναφέρει «ἄσπρα» -δηλαδή τὰ γνωστὰ στὸν παραχαράκτη ἀργυρὰ τουρκικὰ νομίσματα ποὺ ἦταν τότε σὲ χρῆση-, ἀντὶ γιὰ τὰ βυζαντινὰ ὑπέρπυρα ποὺ θὰ ἀνέγραφε τὸ γνήσιο πρότυπό του¹⁴.

Ἀπὸ τὰ πιὸ συνηθισμένα καὶ πιὸ ἀυταπόδεικτα λάθη εἶναι ἡ ἀσυμφωνία τῶν *χρονολογικῶν δεδομένων*, δηλαδή ἡ ἀσυμφωνία μῆνα, ἰνδικτιῶνας καὶ ἔτους ἀπὸ κτίσεως κόσμου καὶ ἄλλων τυχόν χρονολογικῶν στοιχείων. Αὐτὸ διαπιστώνεται π.χ. στὴν πλαστὴ διαθήκη κάποιας (ἀνύπαρκτης;) «μοναχῆς Ἀγάθης» ὑπὲρ τῆς μονῆς Ξηροποτάμου μετὰ χρονολογία 6950 (1441), ποὺ χάλκευτηκε τὸν 16ο αἰώνα. Τὸ πλαστὸ ἔγγραφο καταγράφει ὑπερβολικὰ μεγάλες δωρεές τῆς δῆθεν διαθέτριας πρὸς τὴ μονή (ὅπως π.χ. δλόκληρο τὸ χωριὸ Ἰσοβορο -*Γήσβορον* στὸ ἔγγραφο), προφανῶς γιὰ νὰ χρησιμοποιηθῆ ὡς τεκμήριο στὶς διεκδικήσεις τῆς μονῆς κατὰ τὴ γνωστὴ μεγάλη διαμάχη τῆς μετὰ τὸν τότε ἐπίσκοπο Ἰερισσοῦ. Ὁ ἢ οἱ πλαστογράφοι εἶχαν ὡς πρότυπο τὴ γνήσια διαθήκη τῆς μοναχῆς Νυμφοδώρας τοῦ ἔτους 6954 (1445) ὑπὲρ τῆς ἴδιας μονῆς, ἀλλὰ ἄλλαξαν τὸ ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου σὲ 6950 (1441), χωρὶς νὰ μεταβάλουν τὰ ὑπόλοιπα χρονολογικὰ στοιχεῖα τοῦ προτύπου, τὰ ὁποῖα, ὅπως εἶναι ἀναπόφευκτο, δὲν συμφωνοῦν πιὰ μεταξὺ τους: ἔτσι παρέχεται ἰνδικτιῶν 9η ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 5η, ἔτος κύκλου ἡλίου 5ο ἀντὶ 6ο, ἔτος κύκλου σελήνης 19ο ἀντὶ 15ο κ.ο.κ.¹⁵.

Ἐνάλογη ἀσυμφωνία παρατηρεῖται καὶ στὸ πλαστὸ χρυσοβούλλο τοῦ

64) στὸ κελλίον τοῦ Ἁγίου Σάββα στὶς Καρυές. Τὸ ἔγγραφο, σὲ ὀλαβική γλώσσα, σώζεται σὲ μεταγενέστερα ἀντίγραφα. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ ὄνομασία *ὑπέρπυρο* δὲν χρησιμοποιεῖται ὡς εἰδικὸς τεχνικὸς ὄρος τῶν βυζαντινῶν νομισμάτων, ἀλλὰ χαρακτηρίζει γενικὰ τὸ χρυσὸ νόμισμα.

12. *Actes d'Esphigménou* [Archives de l'Athos VI], J. LEFORT (ἐκδ.), Paris 1973, σ. 191-192.

13. Σημειώνουμε ὅτι μετὰ τὴν κατάκτηση τοῦ τελευταίου τμήματος τῆς Σερβίας, τοῦ δεσποτάτου τοῦ Σμέντερεβο, ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς τὸ 1459, ἀκολούθησε ἡ κατάκτηση τῆς Βοσνίας (1463), τῆς Ἑρζεγοβίνης (1482) καὶ τοῦ Μαυροβουνίου (1499). Ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἀποκλείσουμε τὴν πιθανότητα οἱ χάλκευτὲς τοῦ πλαστοῦ ἔγγραφου νὰ ἀπέβλεπαν στὴ βοήθεια τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν τῶν χωρῶν.

14. *Actes de Docheiariou*, σ. 321 κέ.

15. *Actes de Xéropotamou* [Archives de l'Athos III], J. BOMPAIRE (ἐκδ.), Paris 1964, No Id, σ. 235-

Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου ὑπὲρ τῆς μονῆς Κασταμονίτου, πού ἤδη ανέφερα, τὸ ὁποῖο δῆθεν χρονολογεῖται στὶς 15 Ἰουνίου 6841 (1333)· καμιά ἀπὸ τὶς παρεχόμενες χρονολογικὲς ἐνδείξεις δὲν συμφωνοῦν μεταξύ τους, οὔτε μὲ τὸν βίον καὶ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορα (τὸ 1333 βασιλεύει ὁ Ἄνδρόνικος Γ΄ καὶ ὁ Ἰωάννης ἦταν μόλις ἑνὸς ἔτους). Ὅπως σημειώνει ὁ ἐκδότης τοῦ ἀρχείου Ν. Οἰκονομίδης, ὁ πλαστογράφος εἶχε προφανῶς ὑπὸ ὄψιν του ἓνα μὴ σωζόμενο ἔγγραφο τοῦ ἴδιου αὐτοκράτορα Ἰωάννη Ε΄, χρονολογημένο στὶς 15 Ἰουνίου 1363, τὸ ὁποῖο καὶ ἀντιγράφει. Ὁ σκοπὸς τῆς χάλκευσης πιθανότατα πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ στὴ διένεξη τῆς μονῆς Κασταμονίτου μὲ τὴ μονὴ Ξενοφῶντος γιὰ τὰ ὄρια ἑνὸς κτήματος (πρόκειται γιὰ τὸν *Λόγγο*), διένεξη πού ἀνέκυψε τὸν 15ο αἰῶνα, ὅποτε καὶ χαλκεύτηκε τὸ πλαστό, τὸ ὁποῖο σώζεται μάλιστα καὶ σὲ μεταγενέστερα ἀντίγραφα ἢ πανομοιότυπα¹⁶. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ, γιὰ νὰ κατοχυρωθοῦν δηλαδὴ τὰ δικαιώματα τῆς μονῆς Κασταμονίτου ἐπὶ τοῦ Λόγγου, κατασκευάστηκε ἐπίσης ἓνα πλαστὸ πατριαρχικὸ σιγίλλιδες γράμμα τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ Β΄ μὲ ὑποτιθέμενη χρονολογία 1426, τὸ ὁποῖο εἶχε γιὰ πρότυπα δύο ἀuthεντικὰ ἔγγραφα, τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰωσήφ Β΄ τοῦ 1426 καὶ τοῦ Ἱερεμίου Β΄ τοῦ 1579¹⁷. Ἐπομένως, ἡ χάλκευση αὐτὴ πρέπει νὰ χρονολογηθῆ ὅπωςδήποτε μετὰ τὸ 1579 - ἴσως τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰῶνα ἢ τὸν 17ο αἰῶνα, ἐποχὴ κρίσιμη γιὰ τὴ μονὴ καὶ γενικὰ γιὰ ὅλο τὸ Ἅγιον Ὄρος.

Ὅταν ὁ πλαστογράφος ἔχει γιὰ πρότυπο ἓνα γνήσιο ἔγγραφο, συνήθως τὸ ἀντιγράφει σχεδὸν κατὰ λέξη, μερικὲς φορὲς παραλλάσσει κάπως τὴ διατύπωση σὲ γενικὰ ἀνώδυνες φράσεις, φροντίζοντας νὰ ἀφαιρέσει ἐκεῖνα τὰ ἀτομικὰ στοιχεῖα τοῦ προτύπου πού δὲν ταιριάζουν στὸν σκοπὸ του καὶ νὰ τὰ ἀντικαταστήσει μὲ τὰ στοιχεῖα πού ἐπιδιώκει νὰ ὑποστηρίξει. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἓνα πλαστὸ ἔγγραφο χαλκευμένο τὸν 16ο αἰῶνα, ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς μονῆς Κασταμονίτου, πού ὑποτιθεται ὅτι ἐκδίδει ὁ

238 (τὰ σχόλια μὲ τὴ βιβλιογραφία στὴ σ. 236) (στὸ ἐξῆς: *Actes de Xéropotamou*). Πρβλ. σ. 214-218, Νο 30, τὸ γνήσιο ἔγγραφο τῆς μοναχῆς Νυμφοδόρας.

16. *Actes de Kastamonitou*, Νο Ιβ, σ. 74-84, πίν. XIII, XIV. Γιὰ τὰ παρατιθέμενα χρονολογικὰ στοιχεῖα στὸ «πρωτότυπο» πλαστὸ καὶ στὰ ἀντίγραφα του καὶ γιὰ τὸν σχετικὸ προβληματισμό, βλ. σ. 75-76. Στὴ σ. 76 ἡ προτεινόμενη ὑπόθεση τοῦ ἐκδότη σχετικά μὲ τὸ γνήσιο πρότυπο τοῦ Ἰωάννη Ε΄ τοῦ ἔτους 1363. Γιὰ τὴ διένεξη πού ξέσπασε ἀνάμεσα στὶς δύο μονὲς μᾶς πληροφοροεῖ ὀθωμανικὸ ἔγγραφο τοῦ 1455: βλ. ELISABETH ZACHARIADOU, *Ottoman Documents from the Archives of Dionysiou (Mount Athos) 1495-1520, Südost-Forschungen* 30 (1971) 1-36, ἐδῶ σ. 22. Πρβλ. *Actes de Xénophon* [Archives de l'Athos XV], DENISE PAPA-CHRYSANTHOU (ἐκδ.), Paris 1986, σ. 41.

17. *Actes de Kastamonitou*, Νο Ιδ, σ. 94-96. Πρβλ. σ. 56-59, Νο 6, τὸ γνήσιο ἔγγραφο τοῦ Ἰωσήφ Β΄ καὶ σ. 93-94, τμήμα τοῦ ἔγγραφου τοῦ Ἱερεμίου Β΄ (βλ. παρακάτω, σ. 35 καὶ σημ. 22).

Πρώτος του Ἁγίου Ὁρους Ἰσαάκ τὸν Ἰούλιο τοῦ 6841 (1333), γιὰ νὰ διευθετηθεῖ ὑπὲρ τῆς μονῆς Κασταμονίτου τῆ διαφορά τῆς μὲ τῆ μονῆ Δοχειαρίου γιὰ ἓνα *κελλίον* (τὸ *Καλλιγράφου*), πὸν βρισκόταν ἀνάμεσα στὶς δύο μονές. Ἡ διένεξη ξέσπασε τὸν 16ο αἰώνα, ὅποτε καὶ κατασκευάστηκε τὸ πλαστό. Ὁ πλαστογράφος ἀντιγράφει ἀρκετὰ ἀδέξια καὶ μὲ κάποιες φραστικές παραλλαγές ἓνα γνήσιο ἔγγραφο τοῦ Πρώτου Ἰσαάκ¹⁸ τοῦ ἔτους 1333, πὸν ἀφορᾷ ὁμως διένεξη τῆς μονῆς Κασταμονίτου μὲ τῆ μονῆ Ζωγράφου. Ἔτσι, ὅσα στοιχεῖα συνδέονταν μὲ τῆ μονῆ Ζωγράφου ἀφαιρέθηκαν καὶ ἀντικαταστάθηκαν μὲ τὰ σχετικά τῆς μονῆς Δοχειαρίου. Καθὼς ὁμως ὡς τεκμήρια ἀuthenticότητας θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχουν στὸ τέλος οἱ ὑπογραφές τοῦ Πρώτου καὶ μαρτύρων, κόπηκε δῆθεν τυχαῖα τὸ ἀντίστοιχο κάτω τμήμα πὸν ὑποτιθεταὶ ὅτι ἔφερε τὶς ὑπογραφές. Παράλληλα, ἀποτέθηκε ἡ κέρυνη σφραγίδα τῆς μονῆς Κασταμονίτου στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔγγραφου, θέση ἀσυνήθιστη γιὰ ἔγγραφα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς, πὸν ὁμως ἀπαντᾷ κατὰ τὴν τουρκοκρατία. Ὡστόσο, ἡ σφραγίδα τῆς ἴδιας τῆς ἐνδιαφερόμενης μονῆς δὲν μποροῦσε βέβαια νὰ ἀποτελέσει τεκμήριο ἀuthenticότητας καὶ πάντως δὲν ἀνήκε στὸν ὑποτιθέμενο ἐκδότῃ τοῦ ἔγγραφου, τὸν Πρώτο τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἔτσι ὁ πλαστογράφος, ἀφοῦ σφράγισε τὸ χαλκευμένο ἔγγραφο, ἀφαίρεσε τὸ ἄνω τμήμα τῆς σφραγίδας μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς μονῆς Κασταμονίτου, γιὰ νὰ δώσει τὴν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιὰ σφραγίδα τοῦ Πρωτάτου¹⁹.

Ἄλλες φορὲς ἡ κατασκευὴ τοῦ πλαστοῦ γίνεται μὲ τῆ σύνθεση δύο ἢ περισσότερων ἔγγραφων. Αὐτὴ εἶναι π.χ. ἡ περίπτωση τοῦ πλαστοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Ἀλεξίου Α΄ Κομνηνοῦ ὑπὲρ τῆς μονῆς Πάτμου, πὸν φέρει ὡς χρονολογία τὸ ἔτος 6595 (1086), ὅταν δηλαδὴ ἡ μονῆ δὲν εἶχε ἀκόμη ἰδρυθῆ, καὶ περιλαμβάνει προνόμια πολὺ μεταγενέστερα ἢ καὶ τελείως ἀμάρτυρα. Τὸ ἔγγραφο πρέπει νὰ χαλκεύτηκε μετὰ τὴν ἄλωση, στὴν προσπάθεια νὰ κατοχυρώσει κτήσεις καὶ προνόμια πὸν ἀπέκτησε ἡ μονῆ στὴ διάρκεια αἰώνων²⁰.

Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἡ κατασκευὴ τοῦ πλαστοῦ ἔγγραφου μποροῦσε νὰ γίνῃ σταδιακά, κυρίως ὅταν τὸ πρότυπο δὲν ὑπῆρχε ἢ ἦταν πολὺ κατεστραμμένο. Αὐτὴ εἶναι ἡ περίπτωση πλαστοῦ ἔγγραφου τοῦ ἡγου-

18. Γιὰ τὸν Πρώτο Ἰσαάκ, σημαντικὴ μορφή τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 14ου αἰώνα, βλ. ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, Ὁ Ἀθωνικὸς Μοναχισμὸς. Ἀρχές καὶ ὄργάνωση, Ἀθήνα 1992, σ. 361-366.

19. *Actes de Kastamonitou*, No Ia, σ. 71-74, τὸ πλαστό, βλ. καὶ σ. 45-52, No 4, τὸ γνήσιο πρότυπο τοῦ Πρώτου Ἰσαάκ.

20. *Ἐγγραφα Πάτμου*. 1. *Αὐτοκρατορικά*, ΕΡΑ ΒΡΑΝΟΥΣΗ (ἐκδ.), Ἀθήνα 1980, σ. 153-165. Ἀνάλογες περιπτώσεις χρήσης περισσότερων προτύπων βλ. παραπάνω, σ. 33 καὶ σημ. 17 καὶ σ. 31 καὶ σημ. 9: τὸ πλαστό πατριαρχικὸ σιγλιτῶδες γράμμα τοῦ Ἰωσήφ Β΄ μὲ χρονολογία 1426 καὶ τὸ πλαστό σιγλιτῶδες γράμμα τοῦ Ἰωσήφ Παγκάλου τοῦ 1261.

μένου της μονής Δοχειαρίου Ματθαίου, πού φέρει χρονολογία 1195, αλλά κατασκευάστηκε τον 17ο αιώνα. Για την κατασκευή του αρχικά συντάχθηκε ένα πρόχειρο κείμενο, πού χρησίμευσε ως βάση για τις επόμενες αποπειρες· ἀκολούθησε μιὰ πρώτη σύνταξη σὲ περγαμηνὴ μὲ ἀρκετὲς παραλείψεις, πού ἀργότερα ἀντιγράφηκε, μὲ κάποιες προσθήκες, σὲ χαρτί. Ἀλλὰ καθὼς αὕτη ἢ σύνταξη δὲν κρίθηκε ἰκανοποιητικὴ, ἔγινε νέα πού καταγράφηκε στὸ verso τῆς πρώτης²¹. Ἡ ὅλη διαδικασία εἶναι ἐνδεικτικὴ τῶν δυσκολιῶν πού (ἀπὸ ἄγνοια, ἀδεξιότητα ἢ ἔλλειψη κατάλληλων προτύπων;) ἀντιμετώπιζαν κάποτε οἱ ἐνδιαφερόμενοι, ὥστε νὰ κατασκευάσουν μὲ ἐπίφαση γνησιότητας ἕνα πλαστὸ ἔγγραφο πού νὰ ἀνταποκρίνεται στοὺς στόχους τους.

Χαρακτηριστικὴ περίπτωση τῶν μεθόδων πού χρησιμοποιοῦσαν οἱ παραχαράκτες γιὰ νὰ προσδώσουν ἐγκυρότητα στὰ χαλκευμένα τεκμηρίά τους ἀποτελεῖ πλαστὸ χρυσόβουλλο τοῦ Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγου, μὲ χρονολογία 1407, πού χαλκεύτηκε ἀπὸ τοὺς Κασταμονίτες μοναχοὺς γιὰ νὰ διεκδικήσουν ἀπὸ τὴ μονὴ Δοχειαρίου ἕνα μονύδριον (τοῦ *Σκαμανδρινοῦ*), ὅταν τὸ 1571/1572 ξέσπασε ἡ διένεξη ἀνάμεσα στὶς δύο μονές γιὰ ἀμφισβητούμενες μεταξὺ τους κτήσεις. Τὸ πλαστὸ ἔγγραφο, πού κατασκευάστηκε ἀμέσως μόλις ξέσπασε ἡ διένεξη καὶ σώζεται σὲ πολλὰ ἀντίγραφα, περιέχεται αὐτούσιο σὲ γνήσιο *γράμμα* τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου Β΄ τοῦ ἔτους 1579. Προφανῶς ὁ πατριάρχης, ἀποδεχόμενος σχετικὸ αἶτημα τῶν μοναχῶν, ἐξέδωσε αὐτὸ τὸ *γράμμα*, στὸ ὁποῖο συμπεριέλαβε αὐτούσιο τὸ πλαστὸ, πού τοῦ παρουσίασαν οἱ μοναχοὶ καὶ πού ἀναμφίβολα τὸ ἐξέλαβε, μὲ καλὴ πίστη, ὡς αὐθεντικό. Δύο καὶ πλέον αἰῶνες ἀργότερα, πανομοιότυπο ἀντίγραφο (*ἴσον ἀπαράλλακτον*) τοῦ πατριαρχικοῦ ἔγγραφου τοῦ Ἱερεμίου, κυρωμένο ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Κοινότητα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὑποβλήθηκε πρὸς ἐπικύρωση στὸν πατριάρχου Καλλίνικο Δ΄ (1801-1806, 1808-1809), ὁ ὁποῖος ἀγνοώντας τὴν προῖστορία καὶ τὰ διπλωματικὰ κριτήρια τὸ ἐπικύρωσε καὶ αὐτὸς μὲ καλὴ πίστη. Γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ μάλιστα ὁ Καλλίνικος ἐξέδωσε τὸν Ἰανουάριον 1803 σιγίλλιον, στὸ ὁποῖο, ἀφοῦ σημειώσῃ ὅτι οἱ Κασταμονίτες τοῦ παρουσίασαν τὸ ἐπικυρωμένο ἀπὸ τὴν Κοινότητα ἀντίγραφο τοῦ γράμματος τοῦ Ἱερεμίου, ἐπισημαίνει ὅτι τὸ σιγίλλιον τοῦ ἔχει σκοπὸ νὰ ἐπιβεβαιώσει τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Μανουήλ, τὸ ὁποῖο καὶ ἀναπαράγει αὐτούσιο²². Ἡ ὅλη διαδικασία κύρωσης τοῦ πλαστοῦ ἀπὸ τὴν ἀνώτατη ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, πού ἔγινε σὲ δύο φάσεις, τὸ 1579 καὶ τὸ 1803, εἶναι ἰδιαίτερα διαφωτι-

21. Βλ. *Actes de Docheiariou*, app. III, σ. 321-324 καὶ κυρίως σ. 322 κέ. τὴν ἀνάλυση τοῦ ἐκδότη γιὰ τὴν ὅλη διαδικασία σύνταξης.

22. *Actes de Kastamonitou*, Νο Ιγ, σ. 85-94, μὲ πλούσιο σχολιασμὸ καὶ διπλωματικὲς παρατηρήσεις. Πρὸβλ. DÖLGER, *Schatzkammern*, Νο 52.

στική για τούς τρόπους που ἐπινοοῦσαν οἱ ἐνδιαφερόμενοι για νὰ κυρώσουν τὰ πλαστά ἔγγραφα τους.

Ἀπὸ τίς πιὸ ἐντυπωσιακὲς περιπτώσεις πλαστοῦ ἔγγραφου, πού παρέχει πολλὰ στοιχεῖα για τούς σκοπούς, τὴ μέθοδο καὶ τὸν χρόνον τῆς χάλκευσης, εἶναι τὸ πλαστὸ χρυσόβουλλο τοῦ Θεοδοσίου Β' ὑπὲρ τῆς μονῆς Ξηροποτάμου, πού δῆθεν χρονολογεῖται τὸν Ἰούνιο τοῦ ἔτους 5935 (427) καὶ ἀναφέρεται στίς δωρεὲς πρὸς τὴ μονὴ πολύτιμων ἱερῶν ἀντικειμένων, καὶ κυρίως τμήματος τοῦ Τιμίου Σταυροῦ καὶ τῶν λειψάνων τῶν Τεσσαράκοντα Μαρτύρων. Τὸ ἔγγραφο αὐτό, πού ὁ Fr. Dölger χαρακτηρίζει ὡς ἐντυπωσιακὸ παράδειγμα ἀπολύτως ἀδέξιας χάλκευσης (*grotesk falschung*)²³, περιέχει πλῆθος ἀναχρονισμῶν καὶ ὄχι μόνον βέβαια τὴν ἀπολύτως ἀνιστόρητη ἀναφορὰ τοῦ Θεοδοσίου Β'. Περιορίζομαι νὰ σημειώσω, μεταξὺ ἄλλων, ὅτι ὁ κλασικὸς τύπος τοῦ χρυσοβούλλου τὸν ὁποῖον ἀκολουθεῖ τὸ ἔγγραφο ἐμφανίζεται τὸ νωρίτερο στὰ τέλη τοῦ 10ου αἰώνα, ὅτι μονὲς στὸν Ἄθω δὲν ὑπῆρχαν πρὶν ἀπὸ τὸν 9ο αἰώνα καὶ ὅτι ἡ ἀφιέρωση τῆς μονῆς Ξηροποτάμου στοὺς Τεσσαράκοντα Μάρτυρες χρονολογεῖται στὸν 13ο αἰώνα. Τὸ πλαστὸ ἔγγραφο πρέπει νὰ κατασκευάστηκε κατὰ τούς μελετητὲς στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 18ου αἰώνα, καὶ κατὰ τὸν Fr. Dölger συγκεκριμένα γύρω στὰ 1736-1744, ἀλλὰ τὸ χαλκευμένο «πρωτότυπο» δὲν σώζεται. Σήμερα εἶναι γνωστὸ ἀπὸ ἓνα ἀντίγραφό του, πού χαρακτηρίζεται ὡς ἴσον ἀπαράλλακτον καὶ ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Ἀδριανουπόλεως Νικηφόρο (1774 - ἀρχὴ 1780), ὁ ὁποῖος, ἀγνοώντας βέβαια τὰ κριτήρια γνησιότητος, τὸ θεώρησε πιστὸ ἀντίγραφο γνήσιου ἔγγραφου καὶ τὸ ἐπικύρωσε μὲ καλὴ πίστη²⁴. Ἀλλὰ ἡ ἱστορία του δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Αὐτὸ τὸ πλαστὸ ἔγγραφο φαίνεται ὅτι εἶχε ὡς πρότυπο ἓνα ἄλλο πλαστὸ μὲ τὴν ἴδια ὑπόθεση καὶ τὸν ἴδιο στόχο, πού ἀποδίδεται στὸν Ρωμανὸ Α' Λακαπηνὸ καὶ φέρει ὡς χρονολογία τὸν Φεβρουάριο 6432 (924), μὲ πλῆθος καὶ αὐτὸ ἀναχρονισμῶν καὶ ἀνακριβειῶν: ἐκτὸς ἀπὸ ὅσα ἀναφέραμε για τὸ πλαστὸ τοῦ Θεοδοσίου, προσθέτομε μεταξὺ ἄλλων ὅτι στὴν ἀρχὴ φέρει τίτλωση (*intitulatio*), πού ὡς γνωστὸν ἐμφανίζεται στὰ ἔγγραφα τὸ νωρίτερο τὸν 11ο αἰώνα καὶ πάντως θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναγράφονται σ' αὐτὴν οἱ συμβασιλεῖς τοῦ Ρωμανοῦ, καὶ ἀκόμη ὅτι ὁ ἀναφερόμενος πατριάρχης Θεοφύλακτος δὲν πατριάρχευε τὸ 924, ἀλλὰ λίγο ἀργότερα, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 933-956. Ὁ πλαστογράφος ἀντιγρά-

23. DÖLGER, Schatzkammern, No 47, σ. 132-133.

24. *Actes de Xéropotamou*, No Ia, σ. 221-223. Πρὸβλ. καὶ παραπάνω, σ. 35 καὶ σημ. 22, τὴν ἀνάλογη περίπτωση ἐπικύρωσης ἀντιγράφου τοῦ πλαστοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἔγγραφου ἀπὸ τὸν πατριάρχη Καλλίνικο Δ'.

φει συστηματικά τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Ἰωάννη Ζ' Παλαιολόγου τοῦ ἔτους 1407²⁵, ἀλλὰ γνωρίζει ἀρεκτὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Λακαπηνοῦ καὶ πάντως πρέπει νὰ ἦταν ἓνας ἐπιδέξιος καὶ μορφωμένος μοναχός. Τὸ πλαστὸ ἔγγραφο σώζεται σὲ ἀντίγραφα μὲ κάποιες παραλλαγές καὶ μεταφράστηκε σὲ πέντε γλῶσσες: βλαχικά (ἤδη τὸ 1759), ἰταλικά, ρωσικά, λατινικά, γαλλικά²⁶.

Ἡ χάλκευση τῶν δύο αὐτῶν πλαστῶν ἐγγράφων, ποὺ ἀποδίδονται στὸν Θεοδόσιο Β' καὶ στὸν Ρωμανὸ Α', ἔγινε γιὰ νὰ ὑπερτονίσει τὴν ἀρχαιότητα τῆς μονῆς, σὲ συνάρτηση μὲ τὴν πολύτιμη κατοχὴ τμήματος τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, καὶ πρέπει νὰ συνδεθῆ μὲ τὴν κρίσιμη κατάσταση τῆς μονῆς κατὰ τὸν 18ο αἰώνα: ἡ μονὴ Ξηροποτάμου βρισκόταν τότε σὲ μεγάλη ἔνδεια, εἶχε ἐλάχιστους μοναχοὺς καὶ μόνον χάρη στὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴ γενναιοδωρία τῶν μολδαβῶν καὶ βλάχων ἡγεμόνων ἀπέφυγε τὴ διάλυση. Ἀκριβῶς γιὰ νὰ ζητήσει τὴ συνδρομὴ τῶν εὐλαβῶν χριστιανῶν, ὁ γνωστὸς Καισάριος Δαπόντες, ὅπως καὶ ὁ τότε προηγούμενος τῆς μονῆς Μακάριος, περιόδυσαν στὶς Ρουμανικὲς γῶρες καὶ ταξίδευσαν στὴν Κωνσταντινούπολη φέροντας καὶ τὸν Τίμιο Σταυρὸ καὶ μαζί διάφορα ἔγγραφα ποὺ χαλκεύτηκαν τότε (προφανῶς ἡ μετάφραση στὰ βλαχικά τοῦ πλαστοῦ ἔγγραφου ἔγινε γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς περιοδείας στὶς Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες). Οἱ δωρεές ποὺ συγκεντρώθηκαν ἀπὸ αὐτὴν τὴ ζητεία ἐπέτρεψαν νὰ ἐπισκευασθῆ καὶ νὰ ἀναπτυχθῆ τὸ μοναστήρι²⁷. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔρευνά μας, σώζονται ἔγγραφα τῆς μονῆς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς (1761 κέ.), ποὺ μαρτυροῦν γιὰ τὴν περιοδεία τοῦ Δαπόντε μὲ τὸν Τίμιο Σταυρὸ καὶ γιὰ τὴ συγκέντρωση σημαντικῶν ποσῶν²⁸. Ἐπομένως, τὰ δύο αὐτὰ ἀναμφισβήτητα πλαστὰ ἔγγραφα δὲν ἔγιναν γιὰ νὰ προσθέσουν ἀνύπαρκτα προνόμια ἢ νὰ διεκδικήσουν ἀμφισβητούμενα ἀγαθὰ, ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν καὶ νὰ ἐνισχύσουν - μὲ ἀδέξια βέβαια ὑπερβολὴ καὶ μὲ πλαστὰ τεκμήρια - τὴν ὑποτιθέμενη ἀρχαιότητα τῆς μονῆς καὶ κυρίως τὴ γνησιότητα τῶν ἱερῶν λειψάνων, τὰ ὁποῖα πράγματι κατεῖχε. Αὐτὰ τὰ ἔγγραφα, ὅπως καὶ τὸ ἀποδιδόμενο στὸν Ἄνδρῶ-

25. *Actes de Xéropotamou*, σ. 225· πρβλ. σ. 201 κέ., Νο 28, τὸ γνήσιο χρυσόβουλλο τοῦ Ἰωάννη Ζ', ποὺ εἶχε ὡς πρότυπο ὁ πλαστογράφος.

26. *Actes de Xéropotamou*, Νο 1β, σ. 224-229, τὸ πλαστὸ τοῦ Ρωμανοῦ Λακαπηνοῦ. Πρβλ. DÖLGER, *Schatzkammern*, Νο 47, σ. 133.

27. *Actes de Xéropotamou*, σ. 15. Γιὰ τὴ «ζητεία», ποὺ τὴν ἐποχὴ τῆς τουρκοκρατίας εἶχε ἀναχθῆ σὲ θεομῶ, βλ. ἐνδεικτικὰ MARIE NYSTAZOPOULOU-PELÉKIDOU, *Actes des princes Phanariotes en faveur du couvent de Patmos*, στό: *Symposium "L'Époque Phanariote"*, Thessaloniki 1974, σ. 419-437 καὶ κυρίως σ. 427-428.

28. Π. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, Ἄρχεῖο τῆς Ἱ. Μ. Ξηροποτάμου, Ἐπιτομὲς μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων [Ἀθωνικά Σύμμεικτα 3], Ἀθήνα 1993, ἀρ. 121-124, 128, 130-132 κ.ἄ.

νικο Β' πλαστό (ή πανομοιότυπο;) της μονής Χιλανδαρίου²⁹, πού δὲν περιέχει προσθήκη νέων ἀγαθῶν, θὰ πρέπει ἴσως νὰ μᾶς ὀδηγήσουν σὲ μιὰ ἐπανεξέταση τοῦ ὀρισμοῦ τῶν πλαστῶν ἐγγράφων σὲ συνάφεια μὲ τὸ περιεχόμενό τους.

Κλείνω αὐτὴν τὴ σύντομη ἐπισκόπηση μὲ μιὰ τελείως ἰδιότυπη περίπτωση ἐπίσημης χάλκευσης ἐγγράφου τοῦ 16ου αἰώνα, κάτω ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες συνθήκες. Στὴν ἀρχὴ τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἰωάσαφ Β' (1554-1565), ὁ τσάρος τῆς Ρωσίας Ἰβάν Δ' ὁ Τρομερὸς (1547-1584) ὑπέβαλε τὸ αἶτημα νὰ ἀναγνωριστῆ ὡς βασιλεὺς ἀπὸ τὴν ἀνώτατη ἀρχὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, καὶ συνόδευε τὸ αἶτημά του μὲ δῶρα καὶ χρηματικά ποσά. Ὁ πατριάρχης, γιὰ νὰ ικανοποιήσει τὴν πολιτικὴ φιλοδοξία τοῦ ρώσου ἡγεμόνα, ἔστειλε τὸ 1560 μὲ τὸν ἔμπιστό του μητροπολίτη Εὐρύπου ἕνα «εὐεργετικὸν γράμμα», στὸ ὁποῖο τὸν χαρακτηρίζει βασιλέα νόμιμον καὶ εὐσεβέστατον, ἐστεμμένον καὶ παρ' ἡμῶν νομίμως ἅμα καὶ ἐκκλησιαστικῶς. Τὸ γράμμα φέρει τὴν ὑπογραφή τοῦ πατριάρχη καὶ τριάντα ἔξι ἀρχιερέων. Ὅπως ὁμως ἔχει ἀποδειχθῆ, ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰώνα, μόνον ἡ ὑπογραφή τοῦ πατριάρχη καὶ τοῦ μητροπολίτη Εὐρύπου Ἰωάσαφ εἶναι γνήσιες, οἱ ὑπόλοιπες τριάντα πέντε εἶναι πλαστές. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ ἕνα αὐθεντικὸ ἐγγράφο τοῦ πατριάρχη, πού ὁμως φέρει πλαστογραφημένες τὶς ὑπογραφὰς τῶν ἀρχιερέων. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ μελετητῆς τοῦ ἐγγράφου Δ. Ἀποστολόπουλος, ὁ πατριάρχης θέλησε, ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιμότητα (φοβούμενος προφανῶς τὶς δυσμενεῖς γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο ἀντιδράσεις τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ἀπὸ τὴν τυχὸν διαρροή τοῦ ζητήματος), ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγους οἰκονομικούς, νὰ χειριστῆ καὶ νὰ διεκπεραιώσῃ σχεδὸν μόνος τὸ αἶτημα τοῦ τσάρου, χωρὶς νὰ τὸ γνωστοποιήσει στοὺς ἱεράρχες. Καθὼς ὁμως τὸ ἐγγράφο ἔπρεπε νὰ ἔχει τὸ κύρος συνοδικοῦ γράμματος κατέφυγε σὲ ἕνα «διπλωματικὸ τέχνασμα»³⁰.

Τελειώνοντας θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ὅτι τὰ περισσότερα πλαστὰ ἐγγράφα,

29. Βλ. παραπάνω, σ. 28 καὶ σημ. 3.

30. Πὰ τὴν περίπτωση αὐτοῦ τοῦ «ἐπίσημου» πλαστοῦ καὶ τῶν συνθηκῶν πού ὀδήγησαν τὸν πατριάρχη σ' αὐτὴν τὴν πράξη βλ. ΜΑΧΗ ΠΑΙΖΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ - Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Ἀφιερώματα καὶ δωρεὰς τὸν 16ο αἰώνα στὴ Μ. Ἐκκλησία. Θεσμικὲς ὀψεις τῆς εὐσέβειας, Ἀθήνα 2002, σ. 72 κέ., ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Γιὰ τὸ ἰδεολογικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἐκκολάφθηκε ἡ ἀπόφαση γιὰ μιὰ τέτοια πράξη βλ. τὴν ἀνακοίνωση τοῦ Δ. Γ. ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Les dilemmes d'un héritier face aux ambitions d'un autre (XVIe siècle)*, στὸ: *Dopo le due cadute di Costantinopoli (1204, 1453). Eredi ideologici di Bizancio*, Διεθνὲς Συνέδριο, Βενετία 4-5 Δεκεμβρίου 2006, ὑπὸ ἐκτύπωση στὰ Πρακτικά. Εὐχαριστῶ τὸν συνάδελφο Δημήτρη Ἀποστολόπουλο πού μου παραχώρησε τὰ σχετικὰ στοιχεῖα.

πού η χαλκευμένη χρονολογία τους ανάγεται στους βυζαντινούς χρόνους, κατασκευάστηκαν κατά την τουρκοκρατία, σε ταραγμένες και κρίσιμες εποχές. Γιατί μετά την Άλωση είχαν ανατραπεί όλες οι σταθερές πού εξασφάλιζαν την όμαλή λειτουργία τών εκκλησιαστικῶν και άλλων ιδρυμάτων· οί πολιτικές και οικονομικές συνθήκες είχαν αλλάξει, ὅπως και τὰ διοικητικά πλαίσια και οί κρατικές δομές· οί εκκλησίες και οί μονές είχαν στερηθῆ ἀπό τίς χορηγίες και τὰ προνόμια, ἐνῶ ἡ δική τους οικονομική δραστηριότητα εἶχε περιοριστῆ σημαντικά. Ἡ κατάσταση γινόταν κρισιμότερη ἀπό τίς κατά καιρούς ἐπεμβάσεις τῶν ὀθωμανικῶν ἀρχῶν, τῆ βαριά φορολογία και τίς δημεύσεις, ὅπως συνέβη τὸ 1568, ὅταν δημεύτηκαν ἀπὸ τὸ Ὀθωμανικὸ κράτος ὅλα τὰ περιουσιακά στοιχεῖα *οὐ μόνον τοῦ ἁγίου ὄρους ἀλλὰ και παντὸς τοῦ κόσμου, ὅσα εἰσὶν ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ* [τοῦ σουλτάνου]³¹. Σὲ αὐτὰ πρέπει νὰ προστεθοῦν και οί σοβαρὲς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τίς τουρκοβενετικές συγκρούσεις στὸ Ἀνατολικὸ Αἰγαῖο³² και ἀπὸ τίς ἐξεγέρσεις τῶν ὑποδούλων. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τίς δυσμενεῖς συνθήκες οί ἐνδιαφερόμενοι ἀναζητοῦσαν τρόπους γιὰ τὴν ἐξεύρεση πόρων και τὴ διεκδίκηση ἀμφισβητούμενων ἀγαθῶν, ἢ γιὰ ἄλλους λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητας, και μὴ διαθέτοντας τὰ σχετικὰ τεκμήρια κατέφευγαν στὴ χάλκευση πλαστῶν, καθὼς μάλιστα τότε δὲν ὑπῆρχε δυνατότητα ἐλέγχου και ἐξακριβώσεως τῆς γνησιότητας ἀπὸ τίς ἀρμόδιες ἀρχές. Θὰ ἦταν ἐπομένως πολὺ διαφωτιστικὴ ἡ ἐξέταση συνολικά και συγκριτικά τοῦ χρόνου τῆς χάλκευσης ὄλων τῶν πλαστῶν ἐγγράφων, και ὄχι μόνον τῶν μοναστηριακῶν, σὲ συνάρτηση μὲ τίς ἐκάστοτε ἱστορικὲς συνθήκες, τοπικὲς ἢ γενικὲς.

Πρέπει πάντως νὰ σημειωθῆ ὅτι τὰ πλαστὰ ἔγγραφα δὲν χάνουν τὴν ἀξία τους ὡς ἱστορικὲς πηγές, γιατί ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ χαλκευμένο περιεχόμενό τους συχνὰ παρέχουν ἄλλες χρήσιμες πληροφορίες: μποροῦν π.χ. νὰ συμβάλουν στὴ συμπλήρωση ἢ τὴν ταύτιση ἐνδεχομένως χαμένων ἢ κακῶς παραδιδόμενων γνήσιων ἐγγράφων, ἢ ἀκόμη στὴ γνώση μας γιὰ τὴ διοίκηση και τὴν οἰκονομία συγκεκριμένης ἐποχῆς, και παράλληλα παρέχουν στοιχεῖα γιὰ

31. Πὰ τὸ θέμα βλ. Α. ΦΟΤΙΪ, The Official Explanations for the Confiscation and Sale of Monasteries (Churches) and their Estates at the Time of Selim II, *Turcica* 26 (1994) 33-54· J. ALEXANDER, The Lord Giveth and the Lord Taketh Away: Athos and the Confiscation Affair of 1568-1569, στὸ: *Ὁ Ἄθως στὸν 14ο-16ο αἰῶνες* [Ἀθωνικά Σύμμεικτα 4], Ἀθήνα 1997, σ. 149-198· Α. ΦΟΤΙΪ, Sveta Gora i Hilandar u Osmanskom Carstvu, XV-XVII vek, Beograd 2000, σ. 49-52. Πὰ τὸ σχετικὸ χωρίο βλ. Χρ. ΚΤΕΝΑΣ, Σιγιλλιώδη και ἄλλα ἔγγραφα τῆς ἱεράς μονῆς Δοχειαρίου, *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 5 (1928) 100-130, ἐδῶ σ. 109.

32. Πρὸβλ. MARIE ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΡΕΛΕΚΙΔΟΥ, Routes de la quête dans le Sud-Est Européen à l'époque de la domination ottomane (16e-19e siècles), *Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen, Bulletin* 28-29 (1998-1999), κυρίως σ. 92 και σμμ. 25, σ. 96 και σμμ. 47.

τις συνθήκες και τὰ αἴτια ποὺ ὀδήγησαν στὴ χάλκευσή τους. Τὰ πλαστὰ ἔγγραφα εἶναι πλαστὰ διπλώματα, ἀλλὰ παραμένουν σὲ μιὰ δεύτερη ἀνάγνωση καὶ ὑπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις χρήσιμα ἱστορικὰ τεκμήρια.

RÉSUMÉ

LES DOCUMENTS FAUX AU MOYEN ÂGE À BYZANCE ET AUX PAYS BALKANIQUES Critères, objectifs et méthodes de falsification

Le problème de la distinction entre les documents authentiques et les faux fut posé au 17e siècle en Allemagne et en France, pour des raisons politiques et sociales: en France, en raison de la lutte des rois contre les revendications des nobles; en Allemagne, à cause des contestations de droit civil. Mais c'est dans les milieux des *Acta Sanctorum* à la deuxième moitié de ce siècle que l'on a commencé à faire dans les archives des couvents des recherches systématiques sur l'authenticité des documents, en vue de l'édition des Vies des saints. La recherche dans ce domaine du moine jésuite Daniel von Papenbroeck (1659), la première du genre, fut importante, quoique incomplète et avec des critères souvent inexacts. Le bénédictin Jean Mabillon en 1675 a corrigé et complété cette recherche avec une rigoureuse méthode scientifique: dans son grande oeuvre *De re diplomatica* (1681) il a formulé des règles fondamentales pour l'étude critique des documents, mettant ainsi les bases de la Diplomatique en tant que science à part.

Selon l'opinion généralement admise, on considère comme faux les documents dont les éléments ne correspondent pas aux données historiques et diplomatiques. La falsification des documents est un phénomène diachronique concernant des affaires ecclésiastiques, publiques ou privées. Au Moyen Âge, à Byzance et aux pays Balkaniques, les faux n'étaient pas rares et leur nombre s'augmenta à l'époque de la domination ottomane.

Objectif de la falsification des documents est principalement la revendication des biens (fonciers ou revenus) et des privilèges, exemptions fiscales ou subventions, et d'autres objets d'intérêt surtout économique. Le temps de leur falsification a une grande importance pour la recherche, car il peut fournir d'éléments utiles pour le motif de cette entreprise. Le faussaire ne rédige jamais en entier son document, mais au contraire, afin de lui donner une apparence d'authenticité, il copie un ou plusieurs documents authentiques antérieurs, dont le contenu concorde plus ou moins à son sujet. Ainsi quelquefois le faux a l'aspect d'une copie - authentifiée, philologique ou figurée -, ce qui crée dans certains cas

des difficultés à la recherche (cf. *Actes de Chilandar*, n. éd., No 37).

Critères de fausseté sont certains éléments de forme et de fond: tels le papier (p. ex. les filigranes), l'encre, l'emploi anormal du sceau et l'écriture; la structure et l'enregistrement; l'*intitulatio* et la phrase finale des actes impériaux; les fautes d'orthographe, de syntaxe et d'expression, surtout pour les documents de la chancellerie impériale; l'emploi inexact de termes, de titres, d'institutions et de données prosopographiques et numismatiques ne correspondant pas à la réalité historique; enfin, la discordance des éléments chronologiques qui constitue la faute la plus fréquente. Pour tous ces cas nous citons d'exemples caractéristiques.

Quand le faussaire a comme modèle un seul document authentique, il le copie d'habitude presque mot à mot, tâchant de remplacer les éléments spéciaux de son modèle par ceux qui correspondent à son objet. Il combine parfois les éléments des plusieurs documents authentiques. Dans certains cas la fabrication du faux se fait par étapes, surtout quand son modèle est en mauvais état ou bien qu'il n'existe pas un modèle propre à la circonstance (cf. *Actes de Docheiariou*, app. III).

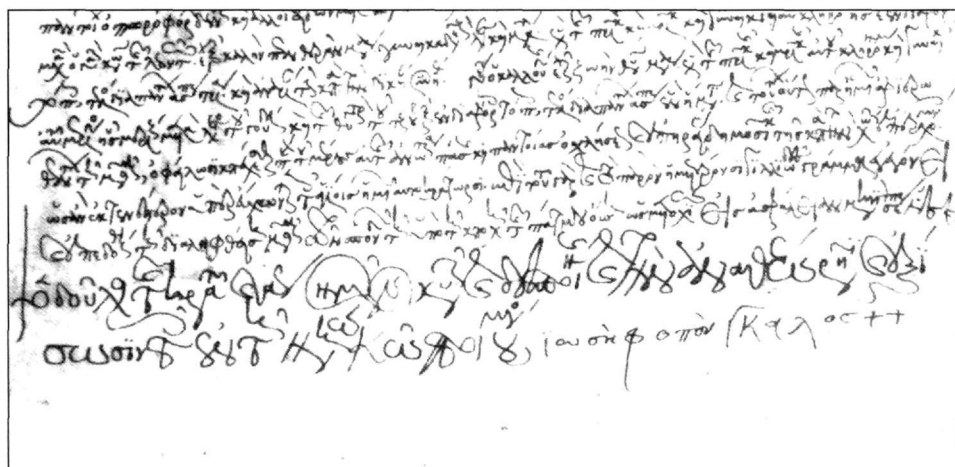
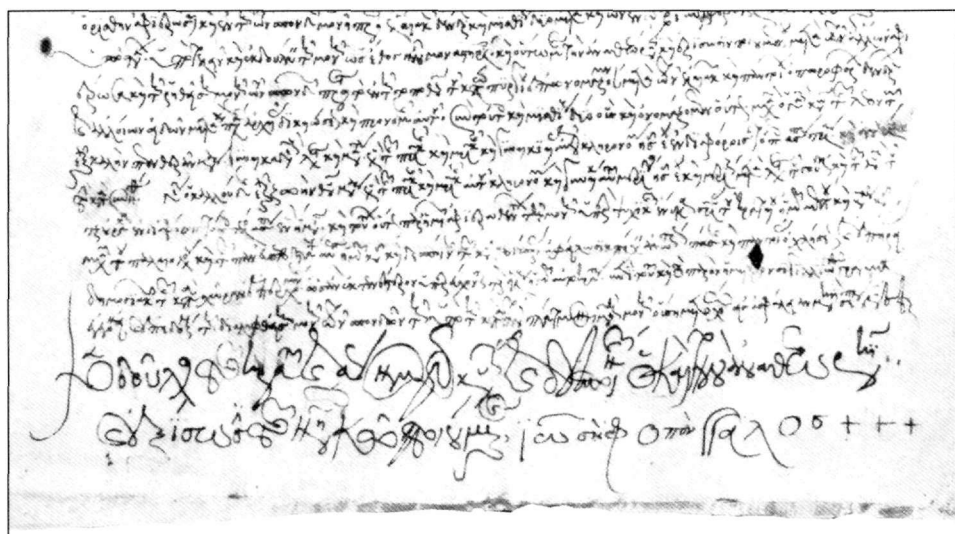
Parmi les méthodes les plus caractéristiques que le faussaire emploie pour donner une apparence d'authenticité à son faux, nous notons celle où l'on fait ratifier le document falsifié par une autorité, ecclésiastique d'habitude, qui, ne connaissant pas les critères d'authenticité, le certifie, de bonne foi, ou plus encore il le fait introduire dans son propre document. Tel fut le cas du faux chrysobulle de Manuel II Paléologue (1407), en faveur du couvent de Kastamonitou, fabriqué au 16e siècle et ratifié par le patriarche Jérémie II en 1579, qui l'a fait introduire dans son gramma dont une copie confirmée par l'Hiéra Koinotés du Mont Athos fut par la suite ratifiée par le patriarche Callinique IV vers 1803 (*Actes de Kastamonitou*, Iγ). Mais le cas le plus frappant est celui des deux faux chrysobulles en faveur du couvent de Xéropotamou, attribués l'un à l'empereur Théodose II (427), conservé en "copie conforme" (*ἴσον ἀπαράλλακτον*) du métropolite d'Adrinople Nicéphore (1774-1780), et l'autre à Romain Ier Lécapène (924) (!!); tous les deux, pleins de fautes diplomatiques et d'anachronismes historiques, furent fabriqués probablement à la première moitié du 18e siècle, pour soutenir l'ancienneté du couvent et certifier la possession précieuse d'un morceau de la Sainte Croix. Le faux de Romain Ier fut traduit en valaque (déjà en 1759), italien, latin et français (*Actes de Xéropotamou*, Iα et Iβ). Nos recherches nous ont permis de soutenir que ce faux fut employé par les moines de Xéropotamou pour leur quête (*ζητεία*) surtout aux Principautés Danubiennes (depuis 1761) au profit de leur couvent qui se trouvait alors en grande pénurie; ce qui explique le motif de la fabrication et de la traduction en valaque.

En terminant, nous signalons que la plupart de documents faux dont la date falsifiée se rapporte à Byzance ou aux pays Balkaniques sont fabriqués durant la domination ottomane, quand la situation politique et économique ainsi que les

cadres administratifs avaient totalement changés et que les couvents et autres fondations avaient perdu leur revenus et leurs privilèges. Le fait que les autorités d'alors ignoraient les critères d'authenticité des documents facilitait cette entreprise.

Nous signalons enfin que les documents falsifiés, tout en étant faux du point de vue diplomatique, ont une certaine valeur en tant que sources historiques, car il peuvent, sous certaines conditions, nous fournir des renseignements utiles, diplomatiques et historiques.

MARIE NYSTAZOPOULOU-PÉLÉKIDOU

Εικ. 2. Δύο παραλλαγές του πλαστοῦ σιγλιώδους γράμματος τοῦ Ἰωσήφ Παγκάλου (1261) (κάτω τμήμα, με τις παραλλαγές στην ὑπογραφή).